

Samtiden, høst 6, 1991.

16

101161

FINN FUGLESTAD (*professor i historie ved universitetet i Oslo*)

Vi som arvet skammen?

Noen personlige betraktninger omkring okkupasjonstidens historie.

Etter mange tiårs taushet er det nå etterhvert blitt vanlig å snakke også om «oss», vi som er etterkommere etter og/eller nære slektninger av de som var på den «gale» siden under krigen. Det dreier seg altså om vi som «arvet skammen» ifølge en overskrift over to sider i *Dagbladet* for en tid tilbake¹; vi som er «født skyldige» ifølge Asgeir Oldens bok fra 1988²; vi som tilhører «Den fortapte generasjon» ifølge en kronikk i *Aftenposten* nylig.³

I

Kanskje ikke alle berørte er like begeistret for denslags type følelsesladde og dramatiske, for ikke å si overdramatiske uttrykk. Personlig oppfatter jeg imidlertid den oppmerksomheten vi nå er blitt til del som positiv, ja nærmest mentalhygienisk positiv, om det kan sies slik. For den har sikkert hjulpet mange av oss til bedre å forstå våre respektive problemer, skjebner og livsløp. Særlig Asgeir Oldens bok virket i så måte bevisstgjørende, selv om den må kunne karakteriseres som journalistisk «kjapp», og selv om den på en måte er skremmende, ettersom den viser at noen av «oss» ikke har maktet å rive seg løs fra fedrenes ideologiske irriganger.

Det mentalhygieniske aspekt har mer konkret å gjøre med det formodentlige faktum at mange av oss har gått rundt og trodd i vår isolasjon at vi var ytterst få

«Nu vil det ikke vare længe, før han kan sige sin forste til Hitler».
»The Humorist«, England.

(jeg drister meg her til å ekstrapolere ut fra min egen subjektive opplevelse av dette). For skal man gå inn på den logikk som *Dagbladet* og Asgeir Olden legger opp til, kan det hevdes at den skammen eller skylden mange av oss eventuelt må ha følt, ble gitt næring blant annet av overbevisningen om at vi utgjorde en helt ubetydelig gruppe. Vi måtte utgjøre en ubetydelig gruppe for å passe inn i det jeg velger å kalle den offisielle versjon av okkupasjonstidens historie (og som jeg skal komme tilbake til siden). Nå oppdager vi etterhvert at så ikke er tilfelle; at det er mange av oss, antakelig såpass mange at vi utgjør en statistisk relevant og «interessant» gruppe. Som sådan «fortjener» vi kanskje en fotnote i Norges-historien. Derfor er jeg uenig med Asgeir Olden og psykolog Anders Skuterud, sistnevnte intervjuet i den før

omtalte reportasjen i *Dagbladet*, når de hevder at vårt problem angår utelukkende våre foreldre og oss selv. Dermed privatiserer de hele problemkomplekset på en måte. Uttrykt annerledes, Olden og Skuterud hopper over de samfunnsmessige og historiske dimensjoner; de glemmer det kvantitative aspekt. (Jeg stiller meg selvsagt like kritisk til forsøk på å bagatellisere den privat-familiære dimensjon.) Etter mitt skjønn nærmer vi oss et mer interessant tema når *Dagbladet* poengterer en passant at ovennevnte Anders Skuteruds far var en lavmælt Milorg-mann som ønsket forsoning etter krigen. For jo – et godt tips går ut på at de ekte, de genuine motstandskjemperne etter 1945 neppe følte noen trang til å «gå løs på», dvs. mobbe den gjennomsnittlige landssviker og hans eller hennes barn. Denslags trengte de ikke, legitimt sikre som de var, må en formode, på seg, selv og sin rolle under krigen. Verre var det kanskje med de som hadde langt mindre å være stolt over, de såkalte (mer eller mindre) «stripete» og som derfor etter 1945 hadde et presserende behov for å «bevise» sitt nasjonale sinnelag. Det dreier seg her selvfølgelig om velkjente såvel individuelle som kollektive psykiske mekanismer.

II

Det er her spørsmålene begynner å melde seg: Hvorfor tok det

over førti år før den «taushetens konspirasjon» som vi synes å ha vært omgitt av, begynte å bryte sammen? Videre, hvor mange er vi egentlig og hvor stor eller liten grad av mobbing osv. er vi egentlig blitt utsatt for? Er en kommet så langt og er en historieinteressert (undertegnede er såkalt yrkeshistoriker, men «spesialisert» på helt andre felter enn nyere norsk historie), blir fristelsen overhengende, og i dette tilfelle viste den seg altså å være uimotståelig . . . til å nøste opp videre, til å gå bakover i tid, til opphavet til alt dette. Dermed havner en fort i okkupasjonstiden og datidens holdninger. For tross alt; hvis vi virkelig er «mange» – og vi må vel i det minste være flerfoldige hundre tusen? – og hvis derfor våre foreldre og/eller slektninger som var på den «gale» siden må ha vært «mange» de også, hvordan passer så dette med den ovennevnte «offisielle» versjon av okkupasjonstidens historie? Og hva forteller det om det norske folks generelle holdning under okkupasjonen? Det er ikke bare antallet landssvikere som er relevant her. Men også forholdet mellom disse og resten av befolkningen. Hvor mye eller lite, skal vi si, lite representative var de på den «gale» siden under krigen? Dreier det seg om genuine avvikere, dvs. en gruppe som sto i steil opposisjon til resten av samfunnet? Eller er det snakk om mer glidende overganger? I tilfelle det siste, hvor glidende? Omvendt, hvor mange eller få var «jøsinger» eller «gode nordmenn», dvs. sto helhjertet på den «rette» siden? Og hvor mange av disse igjen var genuint aktive i motstandsbevegelsen med de farer det medførte? Hvilken oppslutning hadde egentlig Hjemmefronten, dvs, hvilken «tyngde» kunne den framvise? Sist men ikke minst, hvordan kommer Norge ut av

det på disse felter sammenliknet med andre okkuperte land?

Her er det naturlig å begynne med den «offisielle» versjon av okkupasjonstidens historie. Denne versjon, slik jeg har oppfattet den, går ut på at det norske folk, så snart det fikk summet seg etter 9. april, sto samlet i en heller steil front mot tyskerne, at de fleste nordmenn som var

»Jeg har somme Tider en Følelse af, at vi ikke helt har vundet vore norske Brødres Tillid.«
»Punch«, England.

istand til det aktivt motarbeidet tyskerne nesten fra første stund, at det norske folk ble påført betydelige lidelser under okkupasjonen, og endelig – og mer generelt – at den tyske okkupasjon var en ulykke for landet. Om vi likevel ble relativt skånsomt behandlet, så skyldtes det at tyskerne så på oss som «rasefrender».

Dette er i alle fall kort oppsummert, hva dagens 40- og 50-åringer lærte både i grunnskolen og den videregående skole, senere generasjoner også såvidt vites. (At enkelte yrkeshistorikere «vet bedre» er desto mindre relevant i denne sammenheng som de har kviet seg for et direkte oppgjør med ovennevnte versjon, noe som betyr at deres syn til nå har hatt liten gjennomslagskraft.) En slags oppdatert, mer raffinert variant av visse aspekter av denne versjon

er nylig blitt framsatt av professor Ole Kristian Grimnes. Ifølge Grimnes er den norske krigshistorien, inklusive okkupasjonstidens historie, «så overveldende positiv at nasjonen har hatt få vanskeligheter med å identifisere seg med den». Grimnes hevder videre at det utviklet seg en «enestående nasjonal konsens» under krigen, «en fundamental konsens om at opposisjon og kamp mot den nazistiske statsmakt med demokratisk restaurasjon som endelig mål var av det gode, og at NS og okkupant var av det onde . . . Denne konsens . . . har sunket så dypt inn i norsk bevissthet at den må betraktes som et vesenskennetegn ved den.»⁴ (Grimnes må kunne sies å være representativ for den nåværende dominerende tendens eller retning innen forskningen omkring krigen og okkupasjonstiden.)

Stemmer alt dette overens med den foreliggende empiri? Spørsmålet kan kanskje synes noe arrogant, etter som det impliserer kritikk av en så seriøs forsker som Grimnes. Men én ting er hvilke forskningsresultater en forsker måtte komme fram til, en annen er hvilken mer generell tolkningssammenheng de samme forskningsresultater blir satt inn i. Grimnes' essaypregede forsøk på syntese er det derfor etter mitt skjønn legitimt å forholde seg kritisk til.

For å unngå misforståelser: Det finnes sikkert massevis av empiri som bygger opp under den «offisielle» versjon og Grimnes' oppdaterte variant av den.⁵ Men spørsmålet er om det også finnes empiri som kan brukes til å støtte opp under den helt motsatte tolkning, antitesen om en vil, av okkupasjonstiden. Sagt på en annen måte, passer all relevant empiri med Grimnes' synspunkt? Hvis det er mye empiri som ikke gjør det, trenger den «offisielle» versjon i det

minste å bli revidert. Det er denne «djevelens-advokat»-metoden jeg har tenkt å begi meg inn på i fortsettelsen.

III

Men før jeg ser nærmere på antitesen, er det nødvendig å ta

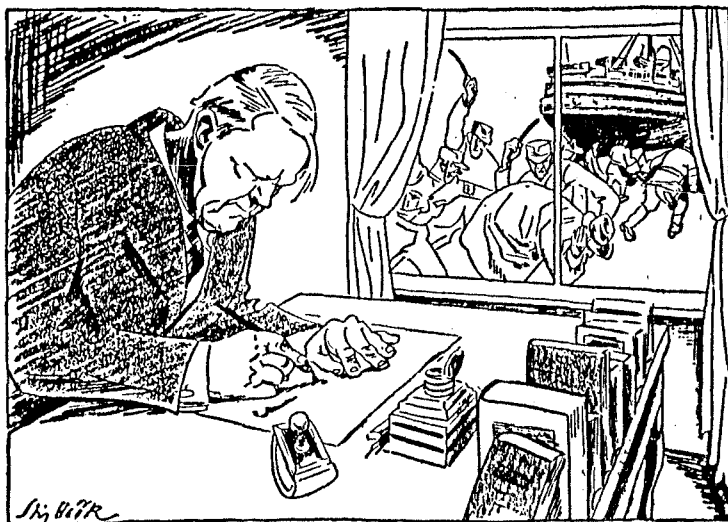
å bli bekreftet, eventuelt avkref- tet av framtidig forskning. Jeg konstaterer imidlertid at selv Grimnes, som vanskelig kan hevdes å ha noen overdreven sympati for «oss», fullt ut aksep- terer, som vi skal se, ovennevnte påstand.

Den andre «oppdagelsen» er at

som burde være unødvendig, med det selvfølgelige, dvs. med å ta klart avstand fra nazi-ideolo- gien og beslektede ideologier (hvilket undertegnede herved gjør). En bør helst også føye til at en ikke har noe prinsipielt å utsette på landssvikoppgjøret, hvilket undertegnede heller ikke har, selv om han registrerer at stadig flere (Grimnes inkludert⁹) synes å mene at rettsoppjøret etter krigen langt fra er problem- fritt. (Hanna Kvanmos bok *Dom- men* fra 1990 bidro selvsagt til å aktualisere debatten.) Det er karakteristisk at Asgeir Olden i forordet til sin bok¹⁰ følte det nødvendig å presisere at hans foreldre ikke var på den «gale» siden under krigen.

For ordens skyld, underteg- nede er ikke i det minste i tvil om hva som var den «rette» og hva som var den «gale» siden under krigen og okkupasjonen. Her er han helt på linje med Skouen, Grimnes, Skodvin & Co.¹¹ Det er så avgjort ikke det det dreier seg om i denne artikkelen. Men dette at en i debatten omkring okkupasjons- tiden stadig vekk må bruke tid og krefter på å unngå misforstå- elser, og ditto «feller», tolker jeg dithen at det norske folk (inklu- sive mange yrkeshistorikere) ennå ikke har gjort seg ferdig med denne perioden rent følel- sesmessig, ennå ikke har fått den nok på avstand. Sagt på en annen måte: mange synes dess- verre fremdeles å være mer opptatt av å forsvare, eventuelt å dømme, enn å forklare og forstå. Det er derfor ikke til å undres over at historieskrivnin- gen omkring temaet ennå har problemer med å forlate det pasjonelle stadiet til fordel for det mer «kliniske». Det aner en iallfall at det er ett eller annet som ikke er som det skal være her. En blir følgelig fristet til å gå på let etter dette «ett eller annet».

Den tredje «oppdagelsen»,

Quistlings Juleskib.

»Jeg sender Dem hermed en Skibsladning Jøder som en lille Opmuntring i disse for Dem saa skæbnesvangre Tider. Jeg haaber, at den vil naa frem, inden Julelysene tændes.«

Stig Håök i «Göteborgs Händ.-Tidn.», Sverige.

en heller lang omvei og å si noe om det generelle og etter mitt skjønn meget spesielle «klima» som omgir okkupasjonstidens historie. For min erfaring, og det dreier seg som sagt om min høyst personlige subjektive erfa- ring, er at når man begynner å stille sine omgivelser (i begrepets videste betydning) den type spørsmål som er skissert over- for, så må man belage seg på en rekke overraskelser. Den første og kanskje minst oppsiktsvek- kende er at landssvikerne og deres etterkommere som gruppe bare i ytterst begrenset, for ikke å si ubetydelig grad, har vært gjenstand for forskernes nysgjerrighet.⁶ Når jeg derfor hevder at «vi» er blitt ofre for en massiv og grell mobbing, så er dette en påstand og ikke noe annet; en påstand som venter på

okkupasjonstiden fremdeles sy- nes å være et ømtålig tema. Således skal en ikke ha stilt mange spørsmål i visse kretser, før en blir møtt med noe som minner om moralsk indignasjon. Arne Skouens pålegg i *Dagbladet* for en tid tilbake om en minne- stund på retterstedet på Akers- hus for dem som måtte gå rundt med hva han oppfatter som kjetterske tanker,⁷ er i så måte symptomatisk (Skouen tenker her selvsagt på det offisielle, det «riktige» retterstedet, ikke det «andre»). Symptomatisk er også Grimnes' formaning til yrkeshis- torikerne i en berømt bokmel- ding⁸ om klart å tilkjennegi moralsk ståsted når de skriver om okkupasjonstiden. Skal en derfor ha noe håp om å bli oppfattet som «seriøs» i visse kretser, må en begynne med det

egentli- foregå har vi klart i og den latend «... h rene (søken verken

opp- ståel tert- rasje Grin disse i sitt de y offe kjen gru- tier stat- tros ker- son- ville bar- ytte ren nes- gen- og- Gr- to l

ødvendig, vs. med å zi-ideolo-deologier herved føye til at isipielt å ppgjøret, eller ikke trerer at kludert⁹) ppgjøret problem- bok Dom- agt til å Det er Olden i alte det at hans n «gale-

der teg- te i tvil ette, og • siden sjøner e mea vin & ke det denne t en i sjons- ke tid forstå- jer jeg (inklud- ikere) ferdig følel- , fått på en dess- mer tuelt e og til å vnin- har det l for r en nnet være å gå ret. en,

egentlig en forlengelse av den foregående, er at en del personer har visse problemer med å skille klart nok mellom landssvikene og deres barn. Således tilsynelatende Grimnes som skriver at «... heller ikke sønnene og døtrene (av NS-folk) har vist den søkende historie-interesse som verken har fordømmelse eller

lig blir det først tredje generasjon som klarer å åpne seg». Han føyer til at «det er naturlig at det nå (dette var i 1990) utgis litteratur som forteller om lidelsene til barn av NS-forældre...»,¹² underforstått det ville ikke ha vært like naturlig for ti, femten eller tyve år siden. Hva jeg ellers reagerer på i

Et nytt Staltoberhode.

Stig Håök i «Göteborgs Händ.-Tidn.», Sverige.

oppreisning som mål, men forståelse og et uavhengig reflektert standpunkt til foreldregenerasjonen.¹² En må spørre hva Grimnes egentlig vet om hva disse sønnene og døtrene tenker i sitt stille sinn. Eller teller bare de ytterst få som har stått fram offentlig og som klart har tilkjennegitt deres foreldrebakgrunn? I så tilfelle, hvilke garantier har vi for at disse er statistisk representative for en tross alt stor gruppe mennesker? Skulle jeg gjøre det samme som Grimnes, nemlig å tippe, så ville jeg tippe at de aller fleste barna av landssvikere har en ytterst negativ holdning til fedrenes ideologiske ståsted. Grimnes fortsetter: «Også i annen generasjon sitter svimerket dypt og tvinger til taushet». Men Grimnes nøyer seg ikke med de to første generasjoner. For «tro-

det ovenstående? Hva jeg oppfatter som Grimnes' nærmest deterministiske og halvt anklagende måte å presentere «oss» på. Det jeg savner her er nettopp denne moralske stillingstaken (og psykologiske finfølelsen...) som Grimnes etterlyser hos andre i andre sammenhenger. For Grimnes får seg ikke til å si, selv ikke i en bisetning, at disse menneskene som ble «svimerket til taushet» (hvorfor ble de nå det forresten?) var for flertallets vedkommende barn, uskyldige barn. Det ligger for øvrig implisitt i det Grimnes skriver at en helst bør gjøre rede for ens foreldres ideologiske ståsted under okkupasjonen når en skriver om denne perioden.

Den fjerde og siste «overraskelsen» er at mange av de temaer jeg tar opp i denne artikkelen ikke ser ut til å stå særlig

sentralt i den eksisterende faglitteraturen.¹⁴ Dette iallfall ifølge mitt eget og sikkert ytterst mangelfulle kjennskap til denne litteraturen. Det finnes naturligvis mange og vektige grunner for at spesialistene har prioritert andre og kanskje mindre kontroversielle og lettere kvantifiserbare temaer, og valgt andre vinklinger enn de undertegnede er interessert i. Det må likevel karakteriseres som bemerkelsesverdig at de samme spesialister synes å vike tilbake for f.eks. sammenliknende perspektiver, globale sammenhenger og genuin mentalitetshistorie. En må spørre seg om ikke vinklignings- og emnevalgene er blitt influert i litt for stor grad av det en kan kalle den rådende «stemning» i samfunnet (les den «offisielle versjon»). Hvis så er tilfelle, er det kanskje på tide med et paradigmeskifte.

IV

Så langt «overraskelsene». La meg så begynne å nøste opp:

Nesten hundre tusen nordmenn ble etterforsket for landssvik etter krigen. Litt under halvparten ble tiltalt og dømt, resten slapp med påtaleunntakelse. Nesten hundre tusen av en yrkesfør befolkning på rundt to millioner, det skulle bli ca. 5 %. En liten minoritet med andre ord. Men for å sette dette i perspektiv, og i det jeg understreker at tallene nedenfor ikke er så sikre som en skulle ønske: ca. 60.000 nordmenn var innom Nasjonal Samling under krigen, hvilket faktisk betyr at NS er ett av de to, muligens tre, største massepartier i Norgeshistorien. Omstendighetene var selvsagt ytterst spesielle. Men det dreier seg likevel om 60.000 frivillige. Dessuten: ca. 7000 unge nordmenn, et slett ikke ubetydelig tall, meldte seg frivillig til krigstjeneste for tyskerne som såkalte

frontkjempere. Hvor mange av disse som falt på østfronten vet vi faktisk ikke. Men en antar at det dreier seg om et sted mellom 700 og maks. 1000. (Det tilsvarende tall fra felttoget i Norge våren 1940 er ca. 850). Videre: Det kan hevdes at de nesten hundre tusen som ble etterforsket for landssvik, dvs. de som rettsvesenet hadde kapasitet til å etterforske, var de aktive landssvikerne, den indre harde kjerne om en vil.

Spørsmålet blir dermed hvor mange eller få mer eller mindre passive sympatisører for hver aktiv kollaboratør. Det er her vi kommer inn på problemet de «stripete», et problem som selvfølgelig er uløselig når alt kommer til alt. Men opererer man med et tall på to til tre sympatisører pr. aktiv kollaboratør – et tall som vanskelig kan sies å være urealistisk høyt (selv om en må huske på at NS var et utpreget såkalt «slektsparti») – er man straks oppe i et minimum av 15 – 20 prosent av den samlede yrkesaktive befolkning. Fremdeles en minoritet. Men denne gang en meget betydelig minoritet. Noe å bygge videre på for makthaverne med andre ord. Legger en så til alle de som arbeidet for tyskerne, blir prosenten ganske vesentlig høyere. Ikke så å forstå at disse var, eller bør oppfattes som kollaboratører eller landssvikere. For mange dreide det seg sikkert om en nødløsning for å holde nøden ett skritt fra livet. Men her er vi over på temaet «de glidende overganger». Det er relevant i denne sammenheng å påpeke at over halvparten av den yrkesføre befolkning arbeidet direkte eller indirekte for tyskerne, hvorav mange tross alt ytterst direkte, på tyske militære anlegg. Resultatet var iallfall ganske så oppsiktsvekkende: Trettiårenes skyhøye arbeidsledighet, aldri under 20 %, ble redu-

sert til null i løpet av 1941. Tyskerne realiserte således Arbeiderpartiets slagord om «Hele folket i arbeid»... Derfor ble okkupasjonstiden også en jobbetid. Og derfor hadde myndighetene få problemer med å håndheve forbudet mot streiker og lockouter. Unntaket var noen sporadiske streiker av begrenset omfang, særlig i september 1941. De kostet dog to fagforeringsledere livet.¹⁵

Norges Nyordner.

«Vi må skape en ren nordisk Race, af det norske Folk. Bagbovederne er for store.»

Stig Höök i «Göteborg Hand.-Tidsn.»

En forsiktig foreløpig konklusjon her måtte bli at det norske folk var på gli etter 1940. En betydelig minoritet sto enten på den «gale» siden eller sympatiserte mer eller mindre med de nye makthaverne. Det eksisterte forøvrig ingen blokkerende moralske motforestillinger mot å arbeide for tyskerne.

Her er det naturlig og relevant å se nærmere på den «riktige» siden. Og for å unngå misforståelser nok en gang: Å være de nordmenn som virkelig kjempet mot tyskerne – krigsseilerne ikke minst, som vel var den eneste gruppen som virkelig bidrog så det monnet til Hitler-Tysklands fall, men som ble slett behandlet etter krigen, noe jeg oppfatter som symptomatisk. Omtrent fire tusen av dem mistet livet. Spørsmålet en historiker må stille seg (og som historiker må man først og fremst se på hva som er statis-

tisk relevant, ikke på enkeltindividers skjebne) er imidlertid hvor mange det dreide seg om, hvor representative de var for befolkningen generelt og hva de fikk utført. Men denne type spørsmål viser det seg vanskelig å finne genuint tilfredsstillende svar på. La meg iallfall påpeke at det synes godtgjort at Milorg spilte en nærmest intetsigende rolle – og var derfor statistisk «uinteressant» – før høsten 1944. Et slags bevis *a contrario* på dette finner man i det faktum at da tyskerne kapitulerte den 8. mai 1945 sto det en på alle måter operasjonell og kampklar tysk hær på ca. 357.000 mann i Norge (pluss ca. 9000 tyske «sivilister»).¹⁶ Tyskerne kontrollerte, med unntak av enkelte ødemarksområder, hele det norske territoriet sør for Finnmark; de hadde den hele og fulle kontroll helt til det siste og vel så det. Ingen oppstand i motsetning til hva som skjedde i en rekke andre okkuperte land. Det var m.a.o. ytterst heldig for Norge at Dönitz-regjeringen i Flensburg (innsatt etter Hitlers selvmord), som hadde et reelt valg, ikke hørte på Terboven og isteden bestemte seg for å kapitulere betingelsesløst den 8. mai.

V

Det offisielle Norge? Grimnes har utviklet en slags kontrafaktisk argumentasjon som går ut på at Nygaardsvold-regjeringen etter det første kontante nei om morgenen 9. april, etterhvert kom ganske kraftig på gli. Ja, Grimnes mener at regjeringen ville ha gått med på kapitulasjon hadde det ikke vært fordi Hitler helt plutselig, og tilsynelatende umotivert, kom med et nytt krav om at Quisling måtte innsettes som statsminister.¹⁷ For øvrig var det bare såvidt vi ikke unngikk det helt store institusjo-

nelle
1940.
kongen
avsatt
norsk
flertal
tene
velkje
sydet
ven d
Terbo
vende
som
dere:
pasjon
karakt
uanset
mene
bok o
norske
ble int
strasjo
norske
tember
misær
«komm
ruar 19
Quislin
terpres
med til
av okk
underla
dvs. s
adminis
sine e
under
skret
denne
hvorvi
landssv
det gar
heller
seg å
tantene
si «na
Hvis s
fordi d
som til
forvand
land til
partner
gikk sli
Men ei
ning. I
skulle
sitt; at

keltindi-
midlertid
seg om,
var for
g hva de
ne type
anskelig
stillende
åpeke at
Milorg
sigende
statistisk
en 1944.
å dette
n at da
8. mai
måter
ur ty
nann i
tyske
ontrol-
enkelte
de
Finn-
g fulle
vel så
notset-
i en
d. Det
g for
gen i
litlers
reelt
en og
or å
en 8.

nnes
afak-
r ut
ngen.
i om
vert
Ja,
gen
sjon
itler
nde
ytt
nn-
For
kke
sjo-

nelle overtramp sommeren 1940. Det var iallfall nære på at konge og regjering ikke ble avsatt av de tilbakeblevne legale norske myndigheter, med et flertall av stortingsrepresentantene i spissen.¹⁸ Det er også velkjent at det mer generelt sydet med intriger rundt Terboven den samme sommeren, en Terboven som fikk utallige henvendelser fra samfunnstopper som ønsket å samarbeide. Videre: politiets rolle under okkupasjonen må i det minste kunne karakteriseres som tvetydig; uansett hva man ellers måtte mene om Nils Johan Ringdals bok om emnet.¹⁹ Og hele den norske lokaladministrasjon forble intakt. Også sentraladministrasjonen kom etterhvert på norske hender. Allerede i september 1940 utnevnte «rikskommisær» Terboven norske såkalte «kommisariske» statsråder. I februar 1942 fikk så disse en sjef da Quisling ble utnevnt til «ministerpresident». Norge kom dermed til å tilhøre den lille gruppe av okkuperte land som var underlagt indirekte tysk styre, dvs. som hadde en sentraladministrasjon kontrollert av sine egne, og som fungerte under hele krigen (og dermed sikret kontinuiteten). Poenget i denne sammenheng er ikke hvorvidt disse statsrådene var landssvikere eller ikke (de var det ganske sikkert). Poenget er heller at tyskerne kunne tillate seg å overse stortingsrepresentantene og å gå inn for en, la oss si «nasjonal-fascistisk» løsning. Hvis så var, så må det ha vært fordi de satt inne med indisier som tilsa at det ville være mulig å forvandle Norge fra et okkupert land til en genuin samarbeidspartner. At det (heldigvis) ikke gikk slik er en annen historie... Men en «nasjonal-fascistisk» løsning forutsatte, dersom den skulle lykkes, at tyskerne «ytet sitt»; at den tyske okkupasjons-

makten oppførte seg tilnærmet eksemplarisk. Hvilket – for å ta en snarvei – det må kunne hevdes at den gjorde, vel å merke sett fra et sammenliknende synspunkt. Virkelig genuine overgrep mot norske sivilister fant sted bare rent unntakelsesvis, og aldri fra den tyske okkupasjonsharens side. Derfor

ubevæpnede sivilister (dvs. motstandskjemperne ikke inkludert) under selve okkupasjonen i Norge. Og av disse igjen ble flertallet enten drept i tyske utryddelsesleire (jødene) eller som et resultat av allierte angrep. For øvrig, 10.000 drepte er selvfølgelig 10.000 for mange. Men poenget her er at det dreier

Quisling: «Hvis De ogsaa skulde erobre Europa, saa husk, at jeg er med paa enhver Nyordning.»

Stig Höök i «Göteborgs Händ.-Tidn.», Sverige.

var det okkuperte Norge ikke noe spesielt utrygt land å leve i, kanskje snarere tvert imot, nok engang sammenliknet med de andre okkuperte og/eller krigførende land i Europa. Dette vitner for øvrig drapstallene fra Den andre verdenskrig om. Det er selvsagt lite hyggelig å trekke frem denslags type fakta. Men det dreier seg tross alt om en statistisk relevant faktor som historikerne ikke kan tillate seg å overse. En regner med at ca. 10.000 nordmenn mistet livet som et direkte eller indirekte resultat av krigshandlinger i perioden 1940–45 (derav som sagt ca. 850 falne under felttoget i Norge våren 1940, ca. 4000 sivile krigsseilere, mellom 700 og 1000 «frontkjemper» og drøyt 700 deporterte jøder.) Av disse var bare en ubetydelig prosent

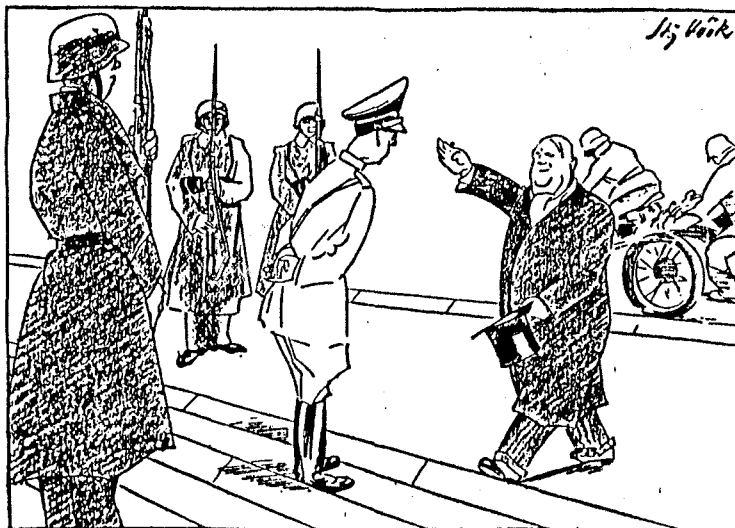
seg om noen få promille av den samlede befolkning, en i et sammenliknende perspektiv bemerkelsesverdig lav sats. Til og med New Zealand kan vise til en høyere sats (og i New Zealands tilfelle dreier det seg nesten utelukkende om falne i kamp).²⁰ Bare særtilfellet Danmark slapp lettere fra det i Europa.

Det jeg har hevdet ovenfor kan tas til inntekt for en tolkning av okkupasjonstiden som går ut på at det norske folk oppførte seg ganske så lovlydig, for ikke å si tilnærmet eksemplarisk sett fra et tysk synspunkt. Okkupasjonstiden var derfor preget (hvor «våget» dette enn måtte høres ut) av fred, fordragelighet og samarbeid, langt mer enn av konflikt. Dette sett i et sammenliknende perspektiv nok en gang.

VI

Hvordan gikk det så med Norge på det økonomiske plan under krigen og okkupasjonen? Kom Norge ut av okkupasjonstiden vesentlig svekket slik det har vært vanlig å hevde? Dette er vel den delen av den offisielle

jens bakside var imidlertid at produksjonsapparatet ble kraftig nedslitt og at Norges Bank ble nærmest plyndret. Ikke desto mindre, det var ingen likviditetskrise å spore i Norge på slutten av krigen, snarere tvert imot. Men vareknappheten som selvfølgelig var reell nok, bidrog til å holde inflasjonen i sjakk.²¹

I Audiens hos Hitler.

»Jeg er Quisling!
»Og Deres Navn?»

Sig Høök i »Göteborg Hand.-Tidn.», Sverige.

versjon som har fått hardest medfart i det siste. For å oppsummere kort: krigen i 1940 og okkupasjonen påførte landet, Finnmark unntatt, minimale materielle ødeleggelser; trettiårenes skyhøye arbeidsledighet ble, som allerede nevnt, utradert; bøndernes gjeld, også den skyhøy, forsvant; kraftutbyggingen skjøt fart; infrastrukturen (jernbaner, flyplasser, veier osv.) ble kraftig utbygd; sentrale deler av det private næringsliv samarbeidet aktivt med tyskerne, noe det visstnok sto seg på rent profittmessig. Det synes i tillegg ikke usannsynlig at overføringene fra Tyskland til Norge oversteg i verdi overføringene som gikk andre veien. Okkupasjonen av Norge viste seg iallfall å være heller dårlig forretning for tyskerne. Medal-

Sett på denne bakgrunn må det i det minste være tillatt å spørre om ikke grunnlaget for det voldsomme økonomiske oppsvinget som kom til å karakterisere Norge i etterkrigstiden ble lagt under selve okkupasjonstiden. Kan det endog hevdes at dette oppsvinget begynte allerede før 1945? Hvis så er tilfelle, vil kanskje 1940 etterhvert fremstå som et langt mer relevant skille hva gjelder økonomiske og sosiale forhold enn 1945.

VII

Grimnes har selv sagt rett i å hevde at «NS og okkupant var av det onde» – spesielt sett i ettertid. Men hvis en mener at frihet og demokrati har en pris, så blir spørsmålet i hvor stor

eller liten grad det norske folk var villig til å betale den prisen mellom 1940 og 1945. Svaret er i realiteten allerede blitt gitt tidligere i denne artikkelen. Konklusjonen må derfor bli at vi i 1945 (som i 1814) fikk friheten i gave utenfra. Men om det norske folk kom ut av krigen og okkupasjonen med skinnet i behold og vel så det, så kan jeg personlig ikke se noe negativt i dette. Jeg oppfatter det tvert imot dithen at datidens nordmenn gjorde det eneste riktige. Men vi kan som folk ikke få både i pose og sekk: Vi kan ikke oppkaste oss selv til helter og samtidig prise oss lykkelige over at vi slapp å betale den prisen en må kunne anta at en virkelig heltemodig motstand ville ha påført oss.

Hva så med den tidligere refererte «offisielle versjon» av okkupasjonstidens historie? Ut fra det som er blitt hevdet ovenfor må konklusjonen bli at det dreier seg om en myte. Men myter er interessante i seg selv. Hvorfor oppstår de, og hvilken funksjon har de? Jeg skal ikke forsøke meg på et utfyllende svar på disse spørsmål, men bare trekke fram enkelte momenter som jeg mener kan være relevante. For det første: Et land som hadde gjenvunnet sin uavhengighet bare 35 år før krigen brøt ut, trengte det nasjonale minnesmerke og den fellesarv som denne myten representerte. For det andre: Vårt perspektiv ble kanskje fordreid av eksemplene fra våre nærmeste omgivelser: det nøytrale Sverige og særtilfellet Danmark. (Vi ønsket selvsagt å være «bedre» enn danskene...). Finland tilhørte liksom en annen kategori. Dessuten, hele stemningen under og etter frigjøringen innbød til heroisering og mytedannelse. Man beundret Churchills England og ville så gjerne være på høyden, ville så gjerne stille i samme kategori – og følte seg på

høyd-
kunn-
skjen-
og e-
(Uan-
om (C
som
kom
følte
norsl
«rikti-
gått
feilsk
den s
littert
pete-
lighe-
ter, f
derfo
misk
norsl
før. I
fra t
kons-
fram-
ende
var
inn-
dere
utgj-
mang
bevi-
helt.
blott
de h
hva
mått
inspi
bruk
effek
en a
kons-
gen-
skyl-
mang
okke
helte
torie
Arvi
i till
koll-
skan-
mal

norske folk
den prisen
5. Svaret er i
litt gitt tidli-
len. Konklus-
at vi i 1945
heten i gave
t norske folk
g okkupasjo-
ehold og vel
ersonlig ikke
dette. Jeg
imot dithen
n gjorde det
vi kan som
ose og sekk-
oss selv til
prise oss
app å betale
nne a. at
g motstand

n tidligere
ersjon» av
istorie» «It
itt he. Det
onen bli at
myte. Men
i seg selv.
og hvilken
skal ikke
utfyllende
men bare
nomenten
være rele-
: Et land
t sin uav-
or krigen
nasjonale
fellesarv
esenterte.
erspektiv
eksemn-
omgi.
erige og
/i ønsket
re» enn
tilhørte
ri. De
nder og
bød til
annelse.
lls Eng-
være på
stille i
e seg på

høyden. Det som iallfall ingen kunne ta fra oss var at vi hadde skjenket verden en genuin skurk og et nytt ord for forræder. (Uansett hva man måtte mene om Quisling, han var god å ha som forklarende faktor). Dertil kom lettelsen mange sikkert følte over at Norge og det norske folk tross alt *forble* på den «riktige» siden. Man hadde unngått direkte legale institusjonelle feilskjær. Ja, og så hadde myten den store fordelen at den rehabiliterte de mer eller mindre «stripete». Disse ble da i sin takknemlighet dens ivrigste propagandister, formoder jeg. Myten bidrog derfor, sammen med det økonomiske oppsving, til å sveise det norske folk sammen som aldri før. Borte var klassekampauraen fra trettiårene og et langt mer konsensuelt samfunn vokste fram. Men – og her er vi da endelig tilbake til «oss» igjen – det var én gruppe som ikke passet inn i myten, landssvikene og deres sønner og døtre. De utgjorde, spesielt fordi det var så mange av dem, det håndgripelige bevis på at myten ikke stemte helt. Og de minnet, ved deres blotte nærvær, mange om hva de hadde vært på gli henimot, hva som kunne ha skjedd. Derfor måtte de (og her har jeg latt meg inspirere av Grimnes' språkbruk) bringes til taushet via en effektiv brennemerkning. Sagt på en annen måte, den «taushetens konspirasjon» og den «mobbingen» vi er blitt utsatt for, skyldtes ikke at vi var få men mange, skyldtes ikke at krigen og okkupasjonen utgjør en spesielt heltetmodig periode i norsk historie, men heller det motsatte. Arvet «vi» en skam, så må det i tilfelle være det norske folks kollektive og høyst malplasserte skamfølelse over oppvist minimal motstandsvilje.

Men tiden burde nå være inne til å sette en strek over alt dette (uten dermed selvfølgelig å glemme nazismens offere. Det aspektet er av allmenn, universell og tidløs gyldighet.) Tiden burde kort sagt være moden for det norske folk til å forsone seg også med okkupasjonstiden; til å kvitte seg med en myte som vel har utspilt sin praktiske rolle. Myter bør en alltid kvitte seg med. De har, fordi de er legitimerende, en lei tendens til å virke negativt over tilstrekkelig lang tid. Dessuten har de en innebygd boomerang-effekt. Ja, og så burde kanskje tiden også være moden for en aldri så liten offisiell beklagelse overfor etterkommerne etter landssvikene. En bisetning er nok.

Noter

1. *Dagbladet*, 12.5.1990, s. 6-7. Se også *ibid.*, 19.5.1990, s. 4.
2. Asgeir Olden, *Fødd skuldig* (Oslo, Det Norske Samlaget, 1988).
3. 14.4.1991 (skrevet av Eystein Eggen og intitulert nettopp «Den fortapte generasjon»).
4. Ole Kristian Grimnes, «Historie-skrivningen om okkupasjonen. Det nasjonale konsens-syndromets gjennomslagskraft», *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 2 (1990), s. 108-121 (s. 117).
5. En god oversikt over den eksisterende litteraturen omkring krigen og okkupasjonstiden finnes i Grimnes *op.cit.*, samt i Øystein Sørensen, «Forskningen om krigen i Norge. Tradisjonelle og nye perspektiver», *Nytt Norsk Tidsskrift*, 1 (1989), 40-58. Øystein Sørensen skylder jeg for øvrig stor takk ettersom han har vært til uvurderlig hjelp for meg i å finne fram i faglitteraturen. Men det sier seg selv at han ikke er på noen måte ansvarlig for de synspunkter som framsettes i denne artikkelen.
6. Det eneste vitenskapelige arbeide jeg kjenne til er Georg Øvsthus' hovedfagoppgave i historie «Dom og oppreisning» (Univ. i Bergen, 1972).
7. *Dagbladet*, 12.9.1988 (innlegget het

«Patriotisme og svik»).

8. *Historisk Tidsskrift*, nr. 2 (1988), 213-21.
9. Ole Kristian Grimnes, *op.cit.*, s. 16.
10. Olden, *op.cit.* s. 16.
11. Jeg har imidlertid registrert at det pågår forskning som synes å peke i retning av at de på den «gale» siden ikke utgjorde en så monolitisk gruppe som tidligere antatt; at det var f.eks. mulig å være både NS-aktivist og anti-tysk. Den maniske måten å framstille okkupasjonstidens historie på som også denne artikkelen er preget av – de på den «gale» siden versus de på den «riktige» – er kanskje derfor iferd med å bli foreldet. Cf. f.eks. Øystein Sørensen, *Hitler eller Quisling. Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-45* (Oslo, Univ.forlaget, 1989).
12. Ole Kristian Grimnes, *op.cit.* s. 112.
13. *Ibid.*, 112, 117.
14. Se fotnote 5.
15. I tillegg til allerede nevnt litteratur, cf. «Krigen i Norge 1940-45». (Temahefte) *Kontrast* (tidsskrift), nr. 1-2 (1971). Spes. s. 58 («En liten okkupasjonsstatistikk»); Øystein Sørensen, *Fra Marx til Quisling. Fem sosialisters vei til NS* (Oslo, Aventura, 1983), spes. s. 100-101.
16. Ole Kristian Grimnes, *Norge under okkupasjonen* (Oslo, Aschehoug 1983), s. 21, 42-48.
17. Ole Kristian Grimnes, *Veien inn i krigen. Regjeringen Nygaardsvolds krigsvellak i 1940*, (Oslo, Aschehoug, 1987).
18. Cf. f.eks. Sverre Steen, «Riksrådsforhandlingene», gjengitt i Helge Paulsen (red.): *Norge og den 2. verdenskrig. 1940 – Fra nøytral til okkupert* (Oslo, Univ.forlaget, 1969), s. 127-283.
19. Nils Johan Ringdal, *Mellom barken og volden. Politiet under okkupasjonen* (Oslo, Aschehoug, 1987).
20. Dette iallfall hvis vi skal tro en så «sekundær» kilde som F.W. Putzger, *Historische Weltatlas*, 82. utg. (Bielefeld, 1961), s. 145.
21. Spesielt relevant litteratur i denne sammenheng er Alan Milward, *The Fascist Economy of Norway* (Oxford, 1972); P.J. Bjerve & Odd Aukrust, *Hva krigen kostet Norge* (Oslo, 1945); Guri Hjeltnes, *Hverdagsliv* (Oslo, Aschehoug 1986), spes. s. 88-96 (Hjeltnes' bok er bind 5 i verket *Norge i krig. Fremmedik og frihetsskamp 1940-45*, hvis red. er Magne Skodvin).